

УДК 343.123.3+316.344.34

Н.Є. ФІЛПЕНКО, канд. юрид. наук, доц.,
Харківський національний університет внутрішніх справ

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПИТАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ОПЕРАТИВНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДЛЯ ЗАСТОСУВАННЯ ГЛАСНИХ ТА НЕГЛАСНИХ МЕТОДІВ Й ЗАХОДІВ ОРД

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність, психологія, підготовка, працівники

Основною метою державної політики у галузі боротьби зі злочинністю є створення дійової системи запобігання і протидії злочинам, виявлення та подолання її соціальних передумов і наслідків, викриття неправомірних діянь, обов'язкової відповідальності винних у їх вчиненні. Демократизація, відкритість влади, прозорість та зрозумілість для населення державних рішень, діяльності управлінського апарату, розвиток громадянського суспільства - найважливіші важелі подолання злочинності. Саме на вирішення цих завдань й спрямована діяльність правоохоронних органів України. Оперативно-розшукова діяльність є найбільш дієвим та ефективним механізмом в профілактиці та розкритті злочинів. Та будь яка діяльність неможлива без людини – основного механізму, джерела та об'єкта такої діяльності. Оперативно-розшукову діяльність здійснює оперативний працівник. Це фізична особа, яка наділена правами і обов'язками, передбаченими чинним законодавством, відомчими нормативними актами по організації і тактиці оперативно-розшукової діяльності і відповідає певним морально-психологічним, професійно-діловим і фізичним якостям, обумовленим специфікою діяльності даної категорії осіб. Сучасна оперативно-розшукова дія-

льність вимагає поглибленого психологічного, інтелектуально-логічного, наукового і професійного підходу. В умовах складної криміногенної ситуації, коли злочинці користуються не тільки найсучаснішим матеріально-технічним обладнанням, але мають й достатній інтелектуальний рівень, коли більшість тяжких злочинів носить латентний характер, а при вчиненні злочинів застосовуються відповідні досягнення науки, оперативно-розшукова діяльність набуває творчого характеру [1, с.3]. Використання психологічних знань в ОРД вивчає психологічні закономірності, використовуючи спеціальні психологічні методи, і має через це психологічну природу. Теорія оперативно-розшукової діяльності визначає проблеми, що потребують психологічних досліджень, представляє практичний матеріал, що потребує психологічного розуміння.

Використання в правоохоронній діяльності знань та прийомів практичної психології сталося не досить давно, приблизно з середини 60-х років минулого століття. До того часу сама психологія вважалася “лженаукою”, а методи її використання були під забороною. З моменту набуття Україною незалежності прийшло поняття того, що правоохоронна діяльність – це “губка”, що повинна “поглинати” найсучасніші методики та прийоми з метою боротьби зі злочинністю. З цією метою в 1969 р. у головному кримінологічному науково-дослідному закладі країни – Всесоюзному інституті вивчення причин і розробки заходів попередження злочинності (створеному в 1963 р.) – починає працювати сектор судової психології [2, с.34-38]. Його завданням було дослідження психологічних аспектів індивідуальної і суспільної правосвідомості, вивчення психологічних факторів злочинності, психології особистості правопорушника, психологічних основ слідчої та судової практики.

Результати наукових пошуків знаходять своє відображення у монографіях, навчальних посібниках, статтях учених і практиків [3; 4]. Дослідження мали досить широкий

діапазон. Це не тільки проблеми використання судово-психологічної експертизи, психології дізнання і слідства, психологічні проблеми профілактики правопорушень, а й питання психології особистості правопорушника, психології судочинства, правомірної поведінки, професіограми і психограма юридичних професій тощо.

Одними з перших використовувати психологічні напрацювання для попередження та розслідування злочинів почали відомі криміналісти й кримінологи: В.П. Бахін, В.К. Весельский, В.Є. Коновалова, В.Г. Лукашевич, Т.С. Маліков, В.В. Юстицкий [5-8] та інші. Ми бачимо в їх трудах перші вдалі спроби розробити та використати в практичній діяльності правоохоронних органів спихограму слідчого. Зокрема, В.О. Коновалова зазначає, що психологічна специфіка слідчої і судової роботи визначається рядом чинників, знання і дослідження яких сприяє розумінню її у всій складності і повноті. До таких чинників належать: 1) детальна правова регламентація основних форм діяльності; 2) наявність владних повноважень і підвищеної відповідальності за прийняті рішення - їхня важливість і суспільна значимість; 3) дефіцит часу; 4) протидія зацікавлених осіб; 5) різноманіття і творчий характер розв'язання розумових (логічних і психологічних) задач; 6) виховний вплив здійснюваної діяльності [9]. Але ж наведений вислів повністю можна віднести й до роботи дівнавача.

В теперішній час суттєво розширяється горизонт психологічних досліджень та сфер застосування їх результатів у практичній юриспруденції. Виявляється тенденція використання психологічних знань для забезпечення виконання завдань цивільного судочинства, профілактики адміністративних правопорушень, їх застосування в законодавчому процесі та в оперативно-розшуковій діяльності. Позитивні зміни спостерігаються і в плані організації наукових досліджень – останніми роками визначилося прагнення до координації наукових досліджень, кооперації з науковими пошуками у

суміжних сферах – соціології, педагогіці, медицині. Сьогодні психологічні знання в ОРД перебувають на межі юридичних і психологічних наук. Багато значних доробок використання психологічних знань в ОРД є в трудах М.І. Ануфрієва, О.М. Бандурки, О.Ф. Долженкова, Я.Ю. Кондратьєва, Ю.В. Чуфаровського [1; 10-14] та інших. На думку О.Ф. Долженкова, з якою ми погоджуємося, використання психологічних знань в оперативно-розшуковій діяльності є цілісною системою, в якій тісно взаємопов'язані різні рівні наукового знання психологічних закономірностей оперативної роботи, але разом з тим ці закономірності по-різному проявляються в різних оперативно-розшукових діях [13, с.106-107]. Нажаль, багато питань використання психологічних знань при підготовці та застосуванні окремих методів чи засобів ОРД практично залишилися по за їх увагою. В зв'язку з цим ми хочемо більш докладно розглянути ці питання.

Практика використання психологічних знань при застосуванні окремих методів чи засобів ОРД оперативними підрозділами ОВС переконливо свідчить, що якість, повнота виявлення і фіксації фактичних даних, які мають значення для попередження і розкриття злочинів, розшук злочинців що переходять від слідства і суду чи безвісно відсутніх осіб в першу чергу залежать від правильної організації такої діяльності. Поряд з цим, удосконалення процесу здійснення оперативно-розшукових заходів оперативними підрозділами припускає, у першу чергу, підвищення рівня організаційних основ, форм і методів їх роботи. Разом з тим, як показало проведене нами дослідження, обсяг і якість оперативно-розшукових заходів здебільшого не задовольняють потребам практики. Таке положення обумовлене рядом обставин, однією з яких є недостатня теоретична розробка проблем організації використання психологічних знань при застосуванні окремих методів чи засобів ОРД оперативними підрозділами ОВС.

Організація і управління - це елементи

функціонування будь-якої суспільної системи, завдяки якій зберігається їхня структурна визначеність, підтримується режим діяльності, реалізується програма щодо досягнення свідомо поставленої мети [3, с.5]. Тому організація використання психологічних знань при застосуванні оперуповноваженим окремих методів чи засобів ОРД є складовою частиною діяльності оперативних підрозділів ОВС України та виступає одним із основних факторів, що впливає на ефективність їх діяльності.

Початковим етапом дослідження теоретико-практичної проблеми, а в нашому випадку - використання психологічних знань при застосуванні окремих методів чи засобів ОРД оперативними підрозділами ОВС, повинно бути обрання основ методології, зокрема, теоретичне пояснення запропонованого підходу до досліджуваних явищ, у першу чергу до визначень, категорій, що мають ключове значення для визначення понятійного каркасу проблеми. Це обумовлено тим, що на даний час правова наука не виробила єдиного підходу до розуміння понять “організація”, “управління”, “організаційна структура управління” тощо. Зазначені поняття не визначені і в правових актах, хоча досить часто в них зустрічаються [15-17]. Отже, перед з’ясуванням організаційної діяльності оперативних підрозділів органів внутрішніх справ в сфері використання психологічних знань при застосуванні окремих методів чи засобів ОРД доцільним буде дослідження самого терміну “організація”, з’ясування його співвідношення із близьким до нього за змістом поняттям – “управління”.

Термін “організація” бере своє походження від латинського “organizo” – “улаштовую” та означає: 1) внутрішню упорядкованість, гармонію, взаємодію більш-менш автономних частин цілого, що обумовлені його будовою; 2) сукупність процесів чи дій, що ведуть до утворення й удосконалення взаємозв’язків між частинами цілого; 3) об’єднання людей, які спільно реалізують програму або ціль та діють на основі конкретних правил,

процедур [18, с. 935].

Тлумачні словники пояснюють термін “організувати” як: 1) засновувати будь-що, яке має суспільне значення; 2) підготувати, налагоджувати що-небудь [19, с.232].

В теорії філософії “організацію” визначають як ступінь внутрішньої впорядкованості й погодженості часток цілого, як спосіб з’єднання елементів системи, що призначена для виконання певних функцій. До ознак організації ця наука відносить: а) наявність мети; б) сукупність функціональних положень та соціальних ролей; в) правила, які регулюють відношення між ролями; г) формалізація значної частини завдань [20, с. 652].

В науці управління ще немає загальновизнаної теорії організації, хоча активні пошуки проводяться у рамках теорії систем, прагматології, інформатики тощо, тому Л.В.Коваль виділяв три основні випадки використання терміна “організація”.

По-перше, словом “організація” можуть називатися державні, громадські, самоуправлінські органи, утворені для виконання будь-яких функцій державного або громадського характеру. Тут організація є соціальним інститутом із певним статусом.

По-друге, термін “організація” може означати певну діяльність, що включає розподіл функцій, повноважень, обов’язків, налагодження сталих зв’язків, координацію тощо. Тут “організація” - дія процес, вплив.

Нарешті організація - це явище, фактор, а відповідно поняття і категорія, протилежні дезорганізації, невпорядкованості, невизначеності, хаосу [21, с.19].

Г.В. Атаманчук характеризує організацію наступним чином: це формальне явище, створене шляхом виділення з будь-якого цілого його певної частки з метою покладення на неї (частину) адекватних функцій цілого; це взаємодія елементів частини як усередині, так і поза нею з метою реалізації покладених на неї функцій цілого; це стійка (за часом та в просторі) взаємодія елементів, що надає частині певні контури та укріплюючи їх, за допомогою спеціалізації та кооперації мож-

ливостей цих елементів [22, с.130-131].

М.І. Буденко зазначає, що в науці управління поняття “організація” вживається в двох основних смислових значеннях: а) як упорядкований стан управляючої системи, об’єкта управління, тобто їх внутрішня структура (організація в статичності); б) як функція процесу управління або стадія управлінської діяльності (організація в динамічності) [23, с.188].

В.М. Плішкін, зазначав, що поняття “організація” в науці управління застосовується в двох основних значеннях: організація як стан керованого об’єкта (системи) і організація як функція управління, або, що одне і те саме, елемент (стадія, етап) управлінського циклу [24, с.247].

Цікавою є позиція Г.О. Туманова, який зазначав: “організація” як термін - це певне структуроване соціальне утворення - орган державного управління, громадське формування, соціально-психологічна спільність тощо; організація в атрибутивному розумінні - об’єктивна функція управління, як його мета, засіб, результат; організація в статичності - фіксований, умовно стабільний стан складного об’єкта, об’єкта-системи; організація в динамічності - це елемент (стадія) послідовно здійснюваного процесу управління (управлінського циклу) [25, с.42].

В загальноюридичних науках поняття “організація” вживається в двох значеннях:

1) організація як стан об’єкта (системи), яким управляють;

2) організація як функція або елемент управлінського циклу. Перша може бути охарактеризована як “організація організації”, друга - як складова частина процесу управління [26, с.165-166].

В.О. Лукашов, розкриває поняття організації як цілеспрямовану діяльність керівників органів (апаратів) внутрішніх справ щодо створення оптимальних умов функціонування служб та підрозділів, що здійснюють оперативно-розшукові дії по організації взаємодії між ними, спрямування їх зусиль на успішне виконання завдань боротьби із зло-

чинністю шляхом об’єктивної та глибокої оцінки наявної оперативної обстановки, прийняття науково обґрунтованих управлінських рішень, які забезпечують комплексне використання оперативно-розшукових сил, засобів та методів, і реалізування рішень у ході повсякденної оперативно-розшукової роботи [27, с.6].

На нашу думку, під *організацією використання психологічних знань при застосуванні окремих методів чи засобів ОРД оперативними підрозділами ОВС розуміється впровадження прийомів і засобів психології та соціології в діяльності оперативних підрозділів для вирішення питань, пов’язаних зі створенням умов підготовки й проведення ОРД, а також використання його результатів в кримінальному судочинстві.*

Певні труднощі виникають при розв’язанні проблеми розмежування організаційної та управлінської діяльності. У науковій літературі досить часто зустрічаються такі висловлювання, як: “організація управління” та “управління організацією” [26; 28]. Одні автори проводять ідентифікацію порівнюваних явищ, при цьому організацію розуміють як упорядкування відносин, що має схожість із процесом управління, на підставі чого робиться висновок про організаційну сутність управління та ототожнення зазначених понять. Проте більш розповсюдженою є точка зору відповідно до якої організація й управління неадекватні та одночасно тісно пов’язані [29, с.37-43]. Для з’ясування співвідношення понять “організація” та “управління” існує три різні погляди: 1) паритетні основи організації та управління; 2) домінування організаційних дій над управлінськими, в цьому випадку провідна роль надається організації; 3) розуміння управління більш широким явищем, в якому організації належить певне місце. На нашу думку, термін “організація” є ширшим за “управління”, оскільки при такому підході підкреслюється організаційна сутність управління, яка полягає в організуючому впливі суб’єкта на об’єкт управління, що складає не правові

форми управління. Оскільки організуюча діяльність здійснюється шляхом об'єднання, узгодження, регулювання, координації, контролю, а також за допомогою владно-організуючих та примусових заходів держави, тим самим підкреслюється організаційна за своїми формами та методами сутність управління. Таким чином, "організація" охоплює не тільки побудову управлінських структур та здійснення матеріально-технічних операцій, а й діяльність щодо впорядкування, встановлення зв'язків між елементами системи управління. Більш того, поняття "організація" часто-густо застосовується як рівнозначне поняттю "управління", що обумовлено не тільки тим, що організація виконання управлінського рішення є центральним робочим елементом управлінського циклу, але й тим, що організаційні моменти буквально пронизують усю діяльність щодо управління. Навіть висунення управлінських гіпотез підчас необхідно організовувати, не кажучи вже про збирання інформації, контроль та облік. Тому прийнято вважати, що саме управління потребує організації.

Досі в літературі на визначені основні елементи організації. Певні автори відносять до них: визначення цілі; висунення задуму; прогнозування; рішення; здійснення дій; контролю результатів [30, с.27]. Інші - вивчення, аналіз й оцінку оперативної обстановки; планування оперативно-розшукової діяльності [31, с.46-56]; розстановку сил і засобів оперативних підрозділів; організацію взаємодії в процесі оперативно-розшукової діяльності; контроль за оперативно-розшуковою діяльністю. Треті доповнюють перераховані елементи також впровадження в практичну діяльність ОВС передових форм і методів роботи, наукових рекомендацій, новітніх технічних засобів [32, с.12].

Провівши аналіз думок фахівців з теорії управління, криміналістики, оперативно-розшукової діяльності ми вважаємо, що загальними критеріями ефективності організації забезпечення ОРД психологічними прийомами та методами є: доцільність застосу-

вання того чи іншого оперативно-розшукового заходу; неможливість або недоцільність з оперативно-тактичних міркувань отримання необхідних фактичних даних без застосування гласних чи негласних заходів; невідкладність отримання об'єктивних даних, необхідних для вирішення оперативно-розшукових завдань; суттєва економія наявних сил та засобів.

Визначаючи організацію як стан системи, призначеної для вирішення конкретних функцій-завдань Е.О. Дідоренко, Я.Ю. Кондратьєв, І.П.Козаченко та В.Л. Регульський розуміють під нею найбільш доцільну за даних умов систему використання наявних сил, засобів і методів оперативно-розшукової діяльності в боротьбі з правопорушеннями і злочинністю [33, с.335]. З огляду на тему нашої статті - це створення умов постійної готовності оперативних підрозділів до застосування прийомів, методів та засобів психології. Сучасний стан організації створення таких умов в кінцевому підсумку виявляється у професійній грамотності оперативних працівників, і, нарешті, у результативності застосування окремих оперативно-розшукових заходів й тактичних прийомів у розшуку злочинців, що переховуються чи безвісно відсутніх громадян, документуванні злочинних дій фігурантів чи вирішенні інших завдань ОРД.

Під системою психологічного забезпечення оперативно-розшукової діяльності розуміється сукупна узгоджена діяльність спеціальних підрозділів психологічного забезпечення, науково-дослідних установ, навчальних закладів, оперативних підрозділів, що спрямована на підвищення ефективності їх оперативно-службової діяльності та боєздатності шляхом цілеспрямованого використання науково обґрунтованих форм, методів і засобів професійної психології [1, с.237].

На нашу думку, систему психологічного забезпечення застосування окремих методів чи засобів ОРД оперативними підрозділами ОВС необхідно розглядати в трьох аспектах: 1) професійно-психологічна підготовка

оперативного працівника; 2) використання психологічних знань для безпосереднього застосування методів чи заходів ОРД; 3) вивчення особистості злочинця з метою його пошуку та нейтралізації злочинної діяльності. Зупинимося на цих аспектах більш докладно.

1. *Професійно-психологічна підготовка оперативного працівника для застосуванні окремих методів чи засобів ОРД.*

Оперативним підрозділам органів внутрішніх справ потрібні не просто працівники, які виконують міліцейські функції, а “міліціонери вищого ґатунку”, професійна підготовка яких полягає не лише у формуванні знань, умінь та навичок, а й в реалізації їх особистих якостей [34, с.61].

Як слушно зазначав Я.Ю. Кондратьєв, завданням загальнопсихологічної підготовки працівників оперативних підрозділів органів внутрішніх справ є: підготовка майбутніх офіцерів за принципом: люди - це найважливіші фігури у нашій діяльності, ми служимо народу, а не він нам; формування впевненості в собі, своїй підготовленості, можливості та готовності успішного подолання труднощів оперативно-службової діяльності; отримання знань відносно можливих варіантів екстремальних ситуацій, їх сутності та способів реагування на них; формування психологічної стійкості до психотравмуючих факторів; тренування вмінь та навичок виконання професійної діяльності в несприятливих умовах, та навичок управління своїми емоційними станами; вихованні гармонічно розвинутих волевих рис (цілеспрямованість, наполегливість, самостійність, сміливість, витривалості та інших.); розвиток рис „психологічної надійності” (витривалості відносно небезпеки та ризику, перенавантаження, невдач та труднощів); накопичення досвіду швидко переходить від очікування до надзвичайно інтенсивних діянь; розвиток професійно психологічної орієнтації особистості; тренування професійно важливих рис (професійної спостережливості, пам'яті, мислення та інше); формування вмінь

користування психологічними методами та прийомами з метою підвищення ефективності вирішення професійних завдань [11, с.144-145].

Система психологічного забезпечення ОРД має сприяти успішному виконанню наступних завдань:

1) професійно-психологічному відбору осіб, які спроможні застосовувати як гласні, так і негласні методи чи засоби ОРД (попередній підбор кадрів, визначення ступеня відповідності психологічних даних кандидата вимогам практики тощо);

2) психологічному супроводженню проходження служби (підтримка високого рівня професійної готовності оперативних працівників, зведення до мінімуму шкоди від впливу на працівників небезпечних для життя і здоров'я психологічних факторів тощо);

3) професійно-психологічної підготовки оперативних працівників для застосування методів й заходів ОРД шляхом методичного забезпечення, організації і проведення професійної і психологічної підготовки, формування у працівників готовності до діяльності в екстремальних умовах тощо;

4) надання допомоги при розробці психологічних прийомів й тактики застосування гласних та негласних методів і засобів ОРД.

Професійно-психологічний відбір оперуповноважених починається з того моменту, коли співробітник тільки-но прийшов до оперативного підрозділу. Для того, щоб він у майбутньому мав змогу успішно застосовувати гласні та негласні методи ОРД, працівник повинен мати суму необхідних (мінімальних) професійно-психологічних якостей. Вивчаючи питання психолого-професійного добору осіб до праці в оперативних підрозділах органів внутрішніх справ Ю.В. Дамов та М.В. Філімонов розподілили їх на 2 категорії. До першої ланки вимог нами були віднесені наступні якості: здібність оперуповноваженого психологічно впливати на людей; його висока психологічна витривалість; волеві якості (сила волі, критичність, самокритичність, самоволодіння в складних си-

туаціях); вміння швидко встановлювати контакт з незнайомими людьми, вислухувати людей та підтримувати бесіду; дар перевтілювання, виконувати різні соціальні ролі, морально маскуватися; гнучкість ума в сполученні з творчою уявою; сміливість та мужність, здібність йти на розумний ризик; гарна слухова та зорова пам'ять, особливо на обличчя; швидкість реакції та орієнтування, інтуїція; увага (всі її види), спостережливість, включаючи професійну. До другого виду характеристик вони віднесли: навички взаємодії з працівниками інших підрозділів ОВД, підприємств, організацій та інше; вміння зберігати службову таємницю, приймати рішення у межах своєї компетенції, виходячи з оперативної обстановки вносити аргументовані пропозиції стосовно організації діяльності; здібність діяти наступально, раптово, творче, враховуючи постійний брак часу [35, с.55-56].

На думку М.І. Ануфрієва коло професійно-значущих якостей, що повинні бути притаманні оперативному працівнику під час служби, складає: комунікабельність; розуміння людей та здібність впливати на них у необхідному напрямку; здібність аналізувати та правильно оцінювати зміну оперативної обстановки; конспіративність; витримка та самоволодіння; спостережливість; самостійність; ініціативність; пильність; рішучість; наполегливість; сміливість; добра фізична підготовка [10, с.47].

Згідно з вимогами нормативно-правових актів МВС України це: патріотизм, пильність, старанність, скромність, ввічливість, увага до людей, вміння вступати в психологічний контакт з незнайомими людьми, сміливість, рішучість, навички до узагальнення та аналізу фактів і подій, уміння орієнтуватися у складній обстановці та приймати правильні рішення, прагнення до пізнання спеціальних знань тощо [36].

Ми вважаємо, що для успішного застосування гласних та негласних методів і засобів ОРД оперативний працівник повинен мати певний набір соціально-психологічних та

організаційно-тактичних якостей.

До першої групи (соціально-психологічних) якостей ми відносимо: патріотизм; високі моральні якості (повагу до людей, ввічливість, неприйняття статевої розпусти); волюві якості (сила волі, самокритичність, самоволодіння в складних ситуаціях); вміння швидко встановлювати контакт з незнайомими людьми, вислуховувати їх та підтримувати бесіду на різні теми; психологічна стійкість до негативного впливу; артистизм, вміння маскувати зовнішності; здібність йти на розумний ризик; гарна слухова та зорова пам'ять (особливо на обличчя); увага, спостережливість, швидкість реакції; інтуїція.

До другого виду (організаційно-тактичних) якостей можна віднесли: пильність, вміння зберігати службову таємницю; приймати рішення у межах своєї компетенції; знання вимог нормативно-правових актів та вміння їх використовувати для встановлення стосунків та організації взаємодії з працівниками інших підрозділів ОВД, підприємств, організацій установ тощо; виходячи з оперативної обстановки вносити аргументовані пропозиції стосовно організації оперативно-тактичних заходів; постійне прагнення до набування спеціальних знань та використання їх на практиці.

Провівши аналіз фахової наукової літератури [12, с.146; 37, с.260-264] та враховуючи думки практичних оперативних працівників ми переконані, що для успішного проведення гласних та негласних оперативно-розшукових заходів оперуповноважений повинен позбутися в собі: підвищеної впливу та сприйнятливості до негативних явищ; моральної та фізичної розпусти; балакучості; легковажності; цинізму; самовпевненості; інертності мислення; некритичності, забобонності; нерозвиненості мови; збудливості; недостатню координованість рухів; негативних звичок.

Але ми переконані, що в основі оперативної майстерності працівника оперативного підрозділу, окрім названих соціально-

психологічних та організаційно-тактичних якостей повинні бути присутні певні правові знання. Стосовно застосування гласних та негласних методів і засобів ОРД до них, на нашу думку, відносяться: розуміння мети і завдань, що стоять перед оперативними працівниками; досконале знання прав і обов'язків оперативних працівників як співробітників органів внутрішніх справ; знання правових норм, що регламентують порядок проведення заходів або методів ОРД взагалі та їх тактичних компонентів; вимоги кримінального та кримінально-процесуального законодавства, особливо в частині, що пов'язана з визначенням кримінально-правової оцінки дій суб'єкту злочину; підстави застосування того чи іншого заходу, а також ефективність кожного засобу при вирішенні окремого оперативного-тактичного завдання; знання обставин, які характеризують особистість особи, що викликає оперативний інтерес (жаргон, ознаки поведіння, способи вчинення злочинів тощо).

Оперативна майстерність також безпосередньо виявляється у професійних вміннях та навичках. Для успішного застосування гласних та негласних методів і засобів ОРД оперативний працівник повинен володіти навичками аналізу й оцінки оперативної обстановки та прийняття на цій основі рішення; особистого застосування засобів маскування, спеціальних технічних засобів, зброї, прийомів самозахисту; переслідування злочинця по "гарячих" слідах і тактичним прийомом його затримання і т. ін.

Для успішного застосування гласних та негласних методів й засобів ОРД оперативний працівник повинен, хоча б зверхньо, володіти прийомами і методами психологічного впливу на особистість. У цьому контексті вони орієнтовані на цілі розкриття і розслідування злочинів, встановлення їх причин. Цим методам притаманна обмеженість діапазону застосування межами законодавства та професійної етики. Методи психологічного впливу можуть також застосовуватись для формування, розвитку і тренінгу відповідних

професійно важливих якостей працівників правоохоронних органів.

Спостереження - цілеспрямоване вивчення особистості на основі сприймання її дій та вчинків за різних умов життєдіяльності. Дуже важливо, щоб люди, за якими здійснюється спостереження, не знали цього, тому що інакше може зникнути природність їхньої поведінки. Не привертаючи до себе уваги, спостерігач повинен візуально фіксувати процеси, що мають значення для вирішення поставлених перед ним завдань. При цьому він може застосовувати фотографію, відеозйомку, звукозапис.

Експеримент - метод збирання фактів за спеціально створених умов, які забезпечують активний прояв психічних явищ, що вивчаються. Створюючи певні умови, оперуповноважений дістає можливість чітко окреслити ті фактори, які діяли в момент виникнення та перебігу психічного явища; установити причини психічних явищ за рахунок розкриття впливу тієї чи іншої умови; повторювати дослід і, таким чином, накопичувати кількісні показники, на основі чого можна дійти висновку про випадковість або типовість явища. Оперативний експеримент - це оперативний захід, що мало чим відрізняється від слідчого експерименту. Кримінально-процесуальний закон визначає експеримент як відтворення дій, обстановки або інших обставин певної події і вчинення необхідних (досвідчених) дій. Необхідність проведення оперативного експерименту замість слідчого викликається тим, що іноді по обставинах події поки немає підстав для порушення кримінальної справи або саме порушення залежить від результатів експерименту. При цьому важливо підкреслити: оперативний експеримент не впливає на правомірність проведення експерименту слідчого, якщо при виконанні останнього дотримувалися ті ж умови. При суперечливості результатів, звичайно, приймаються до уваги лише результати слідчого експерименту.

Вивчення продуктів (результатів) діяльності - накопичення фактів при аналізі мате-

ріальних результатів психічної діяльності. Використовуючи цей метод, оперативник має справу не з самою людиною, а з матеріалізованими продуктами її психічної діяльності, що дозволяє неодноразово до них повертатись, порівнювати результати, отримані у різний час або за різних умов діяльності. Дослідження предметів і документів є логічним продовженням збору зразків для порівняння. Адже збір зразків - це свого роду підготовчий етап для дослідження з метою виявлення кримінологічне значущих ознак у тому чи іншому об'єкті. Окремі об'єкти досліджуються "самі по собі", без попереднього збирання зразків.

Тестування - це метод, за якого на основі виконання людиною певних завдань або відповідей на конкретні запитання робиться висновок про її психіку. Наприклад, перевірка можливості здійснювати їй ті чи інші вчинки - це синтез методу тестування та експерименту.

Метод експертних оцінок полягає в одержанні відомостей про особисті (психічні) якості людини від осіб, які можуть досить повно змалювати ці якості та особистість взагалі. Наприклад, реалізацією експертного оцінювання є одержання відомостей про способи вчинення злочину, ймовірного злочинця, ознаки його поведінки за допомогою опитування потерпілого, свідків, співробітників, рідних.

Опитування громадян. Суть цього методу зводиться до бесіди з тою чи іншою особою, іноді відразу з декількома особами. Опитувані можуть бути причетні до злочинної діяльності або до конкретного злочину чи бути "сторонніми". Важливо одне: вони повинні бути джерелами інформації. Не має значення і їхній вік. Діти, скажімо, можуть бути такими ж джерелами інформації. Слід враховувати вікові особливості опитуваних, лише при необхідності письмово зафіксувати результати опитування. Для інших способів фіксації (магнітофонний запис, відео-зйомка) таких обмежень немає.

Методи розшуку. Є два методи розшуку:

від злочинця до злочину; від злочину до злочинця. У розшуковій діяльності застосовується частіше другий метод і, як правило, доводиться розшукувати винуватців уже вчиненого злочину. Проте і перший метод досить широко застосовується в розшуковій практиці [9; 13].

З метою професійно-психологічної підготовки оперативних працівників для застосування гласних та негласних методів і засобів ОРД необхідно приділяти дуже велику увагу методичному забезпеченню їх застосування, організації і проведенню професійної і психологічної підготовки, формування у працівників готовності до діяльності в екстремальних умовах. Великого значення для цього набувають заняття в системі службової підготовки. Основну увагу при проведенні таких занять необхідно приділяти наступним напрямам: 1) науково-методичному забезпеченню підготовки оперуповноважених; 2) проведенню рольових ігор (з моделюванням можливих ситуацій, що виникають; 3) системі наставництва молоді; 4) впровадженню передового досвіду роботи інших підрозділів ОВС.

Однією з дієвих форм занять в системі службової підготовки є лекційні заняття. В процесі лекції досвідчені фахівці (а це можуть бути викладачі ВНЗ системи МВС України) доводять до слухачів відомості про організаційні, правові й тактичні основи окремих методів чи заходів ОРД, про психологічні питання їх застосування і т.ін. В більшості практичних органів внутрішніх справ його працівники займаються самостійно, тому в лекціях в першу чергу повинні бути відображені ті відомості, які практичні працівники самостійно отримати не можуть.

Важливою формою занять є самостійне вивчення оперативними працівниками тактики й методики заходів. Для організації самостійної роботи оперативних працівників необхідно забезпечувати відповідними навчальними матеріалами: посібниками, статтями в спеціальних виданнях, оглядами, орієнтуваннями тощо. З цією ж метою можуть бути

вивчені матеріали архівних оперативнорозшукових справ, по яких застосовувалися певні заходи негласного характеру. Для ефективного проведення самостійних занять в системі службової підготовки увесь фактичний матеріал повинен бути систематизованим, керівнику оперативного підрозділу необхідно визначити черговість його вивчення та чітко визначити завдання для кожного співробітника (наприклад, підготувати доповідь по матеріалам архівної справи чи визначити тактичні особливості застосування того чи іншого методу ОРД безпосередньо в діяльності КР, ДСБЕЗ, БНОН тощо).

Нажаль, ми можемо констатувати, що дуже негативну роль в організації навчання і підвищення кваліфікації особового складу оперативних підрозділів грає дуже слабка забезпеченість спеціальною науковою й учбово-методичною літературою з питань організації і тактики проведення гласних та негласних методів і засобів ОРД, тактики проведення окремих оперативнотехнічних заходів, застосування безпосередньо оперативним працівником спеціальних технічних засобів, використання при проведенні заходів окремих психологічних прийомів та навичок.

Для підвищення ефективності застосування гласних та негласних методів і засобів ОРД, на наш погляд, в системі занять зі службової підготовки необхідно проводити *рольові ігри*. Для успішного проведення названого заходу необхідно залучати фахівців психологів (які можуть навести основні психотипи людини, допомогти зрозуміти мотивацію поведінки людини, оцінити психологічний стан конкретної особи, будувати та управляти взаємовідносинами з необхідними людьми, навести психологічні прийоми щодо збору інформації стосовно конкретного злочину чи особи, поведінка якої викликає зацікавленість оперативних працівників, навести моделі поведіння оперуповноваженого в тій чи іншій екстремальній ситуації тощо) та ветеранів органів внутрішніх справ, які мають величезний практичний досвід застосування гласних та негласних методів і

засобів ОРД й мають бажання поділитися з молоддю своїми напрацюваннями. При проведенні ролевої гри є можливість віртуального моделювання найбільш типових ситуацій, що можуть виникнути в процесі застосування оперативнотактичного заходу в реальних умовах. При проведенні заходу необхідно, також, дотримуватися певних вимог: відповідність поведінки оперуповноваженого реальним подіям у житті; подібність умов проведення гри з реальними; аналогічність джерел інформації (необхідно враховувати психологічні характеристики окремих соціальних груп) які можуть виступати у ролі носія інформації.

Дуже велику роль під час підготовки оперативного працівника має *наставництво*. Наставництво в органах внутрішніх справ є складовою частиною професійної та психологічної підготовки осіб рядового й начальницького складу. Згідно з “Положення про наставництво в органах внутрішніх справ” його метою є забезпечення оптимальної адаптації працівника, як фахівця до умов служби, цілеспрямоване формування та розвиток професійних особистих якостей [38]. Закріплення молоді за кваліфікованими спеціалістами надасть змогу передати їм безцінний практичний досвід, уникнути розшифровки джерел інформації та інших недоліків діяльності.

У контексті обговорюваної проблеми не можна залишити по за увагою питання *контролю і перевірки проведення оперативнотактичного заходу* з боку керівництва оперативного підрозділу та органу внутрішніх справ. Контроль в організації проведення заходів являє собою основу механізму зворотного зв'язку в системі керування. Це дуже важлива функція, яка сприяє дотриманню принципу законності, що дає можливість керівникові спостерігати за здійсненням заходу та дозволяє вчасно виявляти різні недоліки і вживати заходів до їх усунення, а також аналізувати результати проведення заходів. У якості однієї з форм контролю виступає перевірка - фіксоване по місцю і часу вивчення

ходу або результатів виконання визначеного завдання. Методи перевірок досить різноманітний: аналіз практичних результатів, опитування працівників (як тих, що безпосередньо застосовували даний метод, та і тих, що допомагали у його здійсненні), вивчення зібраних матеріалів тощо. Для того, щоб робити необхідний організуючий вплив, контроль і перевірка виконання повинні бути своєчасними, систематичними, об'єктивними.

2. Використання психологічних знань для безпосереднього застосування гласних та негласних методів і засобів ОРД.

Процес розкриття злочину є протиборством оперативних працівників з одного боку, і осіб, які скоїли злочин, а також інших осіб причетних до події злочину, - з іншого, передбачає складні взаємовідносини між ними, які визначаються здебільшого психологічними адаптерами. З цією метою працівники оперативних підрозділів використовують спеціальні засоби і методи отримання інформації про об'єкт вивчення (дослідження). При здійсненні оперативно-розшукових заходів оперативним працівникам доводиться постійно аналізувати і оцінювати обстановку, що складається, і на цій основі приймати рішення.

Вивчивши існуючу спеціальну літературу [1; 13; 39; 40; 41] ми дійшли висновку, що психологія працівника оперативно-розшукових підрозділів формується в умовах "критичного" виду діяльності, яка здійснюється часто в екстремальних умовах, чи у вимушених умовах конспірації, обмеженої інформації, дефіциту часу тощо. Кожна небачність у їх поведінці може викликати їх разконспірацію, створити серйозну небезпеку здоров'ю чи життю оперуповноваженого або його близьких родичів. Під час затримання злочинців протистояння набуває найбільш гострого характеру аж до фізичної боротьби, застосування зброї і спеціальних засобів. Між оперативним працівником та злочинцем при розшуку, затриманні, проведенні інших оперативних заходів найчастіше проходить зіткнення інтелектів, під час якого за

дуже короткий час необхідно розпізнати протиправні дії злочинця та швидко зреагувати на них.

Специфічними для оперативно-розшукової діяльності є особливості, пов'язані з таємністю, зашифрованою, конспірацією. Під час проведення методів оперативно-розшукової діяльності, оперативні працівники конспірують не тільки свої цілі але й дійсні соціальні ролі.

Психологи відзначають, що особливості роботи індивідуума завжди накладають на нього свій відбиток. Наприклад, під час виконання службових обов'язків спостерігаються кілька характерних та неусвідомлюваних дій, притаманні співробітникам міліції, а саме: руки поза спиною; руки попереду, великі пальці закладені за ремінь; ліва рука лежить на рукоятці кийка, права розгойдує наручники; обидві руки у кишенях штанів; поплескування кийком по долонях другої руки; обертання наручників на пальцях рук; часте розстібування клапанів кобури, спецзасобів на поясному ремені тощо. Зазначені автоматичні рухи можуть зашкодити проведенню негласних заходів, тому що розшифровують оперативного працівника.

При спілкуванні з особою оперативні працівники частіш за все говорять впевнено, "командним" голосом. При проведенні ОРД та спілкуванні з людиною такий тон у більшості випадків викликає яскраво виражені агресивні емоції і провокують відкриті конфлікти. Психолог в цьому разі повинен навчити оперуповноваженого спілкуватися таким чином, щоб нормалізувати стосунки з людьми, встановити необхідний рівень розуміння тощо. Однак, слід відмітити, що універсальних методів вирішення конфліктів не існує. Це пов'язано з об'єктивними факторами, зовнішніми обставинами, та суб'єктивними індивідуальними особливостями людей, які вступають у взаємодію. Ми погоджуємося з І.В. Ващенко, яка відмітила, що конфлікт є проблемою, або потенціальною проблемою, що чекає свого вирішення. Ключ до отримання взаємовигідних вирі-

шень проблеми знаходиться у тому, щоб задовольнити головне для людини - бажання, а натомість отримати поступлення в інших не дуже важливих питаннях. У своїх працях вона вказала етапи вирішення конфліктних ситуацій [4, с.178-181]. „Переробивши” їх стосовно нашого дослідження, ми сформулювали їх таким чином:

1. Контроль емоцій. Якщо почуття знаходяться під контролем, то це дозволяє розрядити обстановку, знизити розжарення емоцій.

2. З'ясування позицій, виявлення потаємних мрій та бажань. Виявлення позиції іншої людини, її оцінки, бажань, потреб допоможе вам сформулювати власне припущення, маючи на увазі наміри та інтереси іншої людини, це необхідно для пояснювання своєї позиції та допоможе налагодити спокійну атмосферу, покаже обґрунтованість вашого підходу та допоможе іншій людині подивитися на ситуацію вашими очима.

3. Висування альтернативних варіантів. На основі інформації отриманої до цього необхідно сформулювати декілька альтернативних варіантів задоволення потаємних мрій співрозмовника з урахуванням своєї мети.

4. Згода за найкращими взаємовигідними варіантами. На основі рішення, яке задовольняє оперативного працівника, необхідно вказати ті вигоди, які може отримати інша людина, якщо прийме Вашу думку. Це допоможе встановленню у дискусії атмосфери конструктивізму. Інша людина це зрозуміє та відповідь таким же чином.

Само конфліктне поведження припускає свідомі дії, спрямовані на те, щоб прямо чи ні блокувати досягнення протилежної сторони, її цілей. Для отримання інформації, яка розкриває логіку поведження різних осіб, в оперативно-розшуковій психології, поряд з методом безпосереднього виявлення факторів, що обумовлюють вибір форм і варіантів поведження (вивчення намірів, мотивів, вчинків тощо), дуже доречним є метод проєцирування схеми типових рішень на осіб, що цікавлять оперуповноваженого. При викори-

станні методу проєцювання (інтроспекції) особливо ціниться знання психології злочинців, їх звичок, традицій тощо [42, с.62].

В результаті проведення оперативнотактичних заходів часто виникає необхідність *затримати* злочинця. Для цього теж існують певні психологічні прийоми: 1) якщо особа проводить себе брутально, то не слід підвищувати голос у відповідь на лайку. Для нейтралізації власного роздратування перш за все слід подолати бажання розмахувати руками та голосно розмовляти; 2) оперативний працівник повинен триматися прямо, не опускаючи голови донизу, під час спілкування намагатися дивитися опоненту просто в очі; 3) говорити необхідно спокійно, тактовно і водночас владним, впевненим тоном, що не припускає заперечень, уникати багатослівності, викладати свої думки стисло і ясно; 4) ініціатору конфлікту слід роз'яснити, хто є винним у конфлікті, потім показати, до яких наслідків приведе подальший його розвиток; 5) якщо порушник просить пред'явити службове посвідчення, то необхідно відразу задовольнити це прохання. Відмову може бути розцінено не тільки як прояв пихатості, але й як ознаку боягузливості працівника, невпевненості у власних діях; 6) вагання при застосуванні заходів впливу стосовно порушника, а також подальше його послаблення або посилення неприпустимі.

Специфічним є процес встановлення психологічного контакту суб'єктів оперативнорозшукової діяльності з іншими її учасниками (об'єктами), вмiлого використання прийомів і правил мовного і немовного характеру. Досліджуючи це питання, Ю.В. Чуфаровський відмітив, що для ефективного впливу суб'єкта на об'єкт необхідні значні психологічні знання. Без цього не можна визначити спосіб, впливу, оцінити його результати та добитися зміни напрямку психологічних процесів [43, с. 7].

Невід'ємною характеристикою діяльності оперативного працівника є *рольова поведінка* – “маска”, що “одягається” для спілкування з

різними категоріями громадян для розкриття і розслідування злочинів. Це передбачає маскування своїх дійсних цілей і намірів щодо конкретної події (особи, групи осіб); засекречення своєї приналежності до оперативної служби або ОВС в цілому.

Під рольовою поведінкою П.Я. Пригунов розуміє сукупність способів, форм, методів, дій, які спрямовані на встановлення контакту з подальшою “взаємодією” з об’єктом..., які зовнішнє співпадають із формальними та неформальними вимогами, поглядами, кримінальним установам розроблюваного та його оточення, та не суперечать створеному легендованому “образу”, що дозволяє йому успішно вирішувати задачі на різних етапах операції. Основним етапом рольової діяльності розвідника є перевтілювання [44, с.132].

Різноманітність засобів та методів, що застосовуються в рамках проведення гласних та негласних методів й заходів ОРД, їх залежність від вирішуваних завдань та оперативної обстановки, що склалася, спонукає оперативного працівника обирати для себе відповідні ролі. Як зазначає Є.С. Кузьмін, роль – це поняття, що можна вважати центральним для соціально-психологічної науки, так як вона є посередником між соціальними явищами й психологічними особливостями [45, с.122]. Тому термін “роль” може бути визначеном у двох планах: перший – це положення, яке займає індивід у соціальній групі, і другий – як конкретне втілення цього положення. Виходячи з цього ролева поведінка оперуповноваженого – це індивідуальний варіант реалізації особистістю своєї соціальної ролі. Сутність соціальної ролі полягає у всьому комплексі поведінки людини (зовнішність, слова, тезаурус, інтонації, міміка одяг тощо). Але, при застосуванні більшості негласних оперативно-тактичних заходів, оперуповноважений вживається до іншої соціальної ролі. *Тому ми вважаємо, що ролева поведінка оперативного працівника при застосуванні ним методів чи засобів ОРД може бути визначена як цільове вико-*

нання ним легендованого варіанту соціальної ролі, яка визначається навколишньою оперативною обстановкою та завданнями, що необхідно вирішити.

Використовуючи будь яку з ролей, оперативний працівник повинен пам’ятати, що кожній ролі відповідає свій одяг, міміка, тембр голосу, рівень інтелекту тощо.

Для проведення більшості методів й заходів ОРД необхідно володіти хоча б простішими прийомами *фізіономістики*. Наприклад, спостерігаючи за особою або ведучи з нею бесіду, оперуповноважений повинен знати, що під впливом емоцій, які відчуває індивід, народжуються скоординовані скорочення й розслаблення м’яз обличчя, які визначають його вираз. Про щирість людської емоції свідчить симетрія обличчя (чим сильніша фальш, тим більше різняться права та ліва сторона обличчя).

Типові вирази обличчя, що свідчать про емоції, які відчуває особа:

- радість: губи кривляться та їх кути відтягнуті назад, коло очей з’явилися дрібні зморшки;
- інтерес: брови трохи підняті, очі трохи звужені чи розширені;
- подив: підняті брови утворюють зморшки на лобі, очі при цьому розширені, а рот має округлу форму;
- відроза: брови опущені, ніс у зморшках, нижня губа піднята й стулена з верхньою, очі немов би косять, людина немов би подавилася чи плює;
- презирство: брова піднята, лице витягнуло, голова піднята, немов би людина дивиться на кого-то зверху вниз, він немов би відсторонюється від співрозмовника;
- страх: брови ледве підняті, але мають пряму форму, їх внутрішні кути здвигнуті і через лоб проходять горизонтальні зморшки, очі розширені, причому нижня повіка напружена, а верхня дещо припіднята, рот може бути відкритим, а його кути відтягнуті назад, натягуючи і розпрямлюючи губи над зубами;
- гнів: м’язи лоба здвинути до носа й до

низу, ніздрі розширені, губи або міцно зжаті, або відтягнуті назад і обнажають стиснуті зуби, лице часто червоніє;

- сором: голова опущена, лице відверну- те, очі відведені чи “бігають”, обличчя часто червоне, пульс частий, дихання з перервами тощо [46, с.76].

Знати вираз обличчя при різних емоціях важливо не тільки тому, що це допомагає пізнавати інших, а й для того, щоб самому тренуватися перед дзеркалом. Такі вправи дуже допомагають оперуповноваженому при проведенні оперативно-тактичних операцій.

3. Вивчення особистості злочинця з метою його пошуку та нейтралізації злочинної діяльності.

Особистість злочинця – це багатогранне поняття, з яскраво вираженим міждисциплінарним характером, оскільки вивчається не тільки психологами, а й юристами. Однак в юридичній психології ця проблема одна з центральних. Поняття особистості злочинця, тобто особистості людини, яка вчинила суспільно небезпечне, винне діяння, заборонене законом під загрозою притягнення до кримінальної відповідальності, виражає його соціальну сутність, складний комплекс характеризуючих його властивостей, зв'язків, відношень, його моральний й духовний світ, взятий у розвитку, при взаємодії з соціальними умовами, з психологічними особливостями, які в той чи іншій мірі впливають на вчинення ним злочину [43, с.35].

Проблеми особистості злочинця в останні часи привертають до себе увагу вітчизняних юристів. В своїх трудах М.І. Ануфрієв, О.М. Бандурка, О.Ф. Долженков, Я.Ю. Кондратьєв, І.В. Сервецький прийшли до обґрунтованого висновку, що для того, щоб оперативний працівник мав змогу успішно впливати за допомогою зовнішніх подразників на психіку злочинця, а також для успішного використання внутрішніх чинників, оперативний працівник повинен добре знати індивідуально-психологічні особливості особи.

Практика використання психологічних знань в ОРД, розглядаючи злочинця та при-

четних осіб, як об'єкт психологічного впливу, відокремлює їх якості, дає рекомендації для ефективного здійснення щодо цих осіб певних оперативно-розшукових заходів. В літературі з психології, психічний стан об'єкту визначається як конкретний прояв компонентів психіки в даний період часу [47].

Вивчаючи особистість злочинця, оперативний працівник має усвідомити, що в його протиправних діях існує мотивація, мета, усвідомленість (збіг обставин чи хвороба). Злочин може бути скоєний у стані афекту, гострої матеріальної потреби, моральної залежності, випадково або після ретельної підготовки. Зовсім в інших умовах знаходиться оперативний працівник, який повинен діяти, реагувати на злочин відразу. Необхідно враховувати, що на формування психології особи злочинця впливають такі фактори: соціальні (зовнішні); побутові; генетичні; колективні. Оперативний працівник повинен пам'ятати про те, що тимчасовий психічний стан не відображає всього життя тієї особи, що цікавить його. Необхідно знати психічне життя особи не тільки у відрізок часу, коли той стає об'єктом оперативної уваги, але й протягом всього періоду, який передував вчиненню злочину. При вивченні тимчасового психологічного стану необхідно звернути особливу увагу на зовнішні подразники, які, впливаючи на особу, викликають аномальну поведінку. Дуже важливо з'ясувати, до якого темпераменту можна віднести особу, що викликає оперативний інтерес. В одній і тій же обстановці, однакових умовах, різні типи по- різному реагують на однакові зовнішні подразники. Разом з цим один і той же тип може мати свої особливості, породжені його індивідуальністю, неповторністю, внаслідок чого його реакція на подію відрізнятиметься від очікуваної і характерної для даного типу. Деякі і в найскладнішій обстановці зберігатимуть спокій, розумно оцінювати кожний свій крок, тоді як інші, навіть при мінімальній зовнішній дії, розгубляться. При цьому велике значення, звичайно, мають життєвський досвід і рівень знань. Відомо, що досвід-

чені злочинці знайомі з деякими методами оперативної роботи. Перебуваючи у постійній напрузі, вони оцінюють навіть самі незначні факти і явища, що мають відношення до розкриття їх злочинної діяльності. Це робить їх особливо пильними, винахідливими і до певної міри готує до швидкої реакції на різні зовнішні подразники.

При вивченні особистості злочинця при застосуванні методів й заходів ОРД, оперу-повноваженому необхідно враховувати інтереси і схильності об'єкта, такі як: прагнення до розгульного способу життя, спілкування з особами, які мають значний злочинний досвід, систематичне вживання спиртного, пристрасть до предметів розкоші і старовини, азартних ігор, підтримання зв'язків із жінками легкої поведінки і т.ін. Характеристики поведінки об'єкта ОРД знаходять висвітлення в приналежності до кола осіб, які вчиняють злочини, прагнення до лідерства або навпаки, схильність сторонньому впливу, хвалькуватість, жадібність, авантюризм. Взаємини з ближнім оточенням характеризуються проявом довіри з боку досвідчених злочинців, звичкою зривати гнів на інших, догідливістю перед сильним, споживчим ставленням до спілкування і т. ін.

Вивчаючи особистість неповнолітнього злочинця необхідно пам'ятати, що їх поведіння має свою специфіку, яка зумовлена особливостями їх психології як соціально-вікової групи. Віковими особливостями неповнолітніх є відсутність життєвого досвіду, юнацький максималізм, потяг до групового спілкування як форми самоствердження, податливість до впливу авторитетних старших за віком та дорослих, нахил до наслідування, несформована психіка, емоційність та нестабільність настрою, рухова активність, незавершеність формування навичок самооцінки. Слід враховувати, що розвиток особистості особи неповнолітніх відбувається за кількома періодами, протягом яких може проявитися і генетична схильність. На поведінку неповнолітніх впливають різні фактори: бездоглядність, незайнятність корисними спра-

вами, брак уваги дорослих, їх психіку формує негативний вплив засобів масової інформації, відсутність національної виховної ідеї тощо [1; 48].

Практика свідчить, що значна кількість тяжких злочинів була вчинена особами, які в минулому вже притягалися до кримінальної відповідальності. На думку Ю.М. Антоняна, такі особи є найбільш небезпечною категорією правопорушників зі стійкою антигромадською злочинною психологією [49, с.27]. Саме рецидивісти найчастіше створюють організовані злочинні формування. Працівнику оперативного підрозділу необхідно знати і розуміти психологію злочинних груп, яка формується за різними мотиваціями: загальність поглядів і інтересів; навмисна діяльність по створенню злочинної групи для виконання загальної справи; етнічна спорідненість; економічна основа, наприклад конкуренція. У зв'язку з цим у членів злочинних груп формується різна психологія. Це може бути усвідомлена чи неусвідомлена, випадкова або вимушена участь в злочинній групі чи злочинній організації.

На завершення хочемо навести основні висновки цієї статті:

1). Теорія використання психологічних знань в ОРД є цілісною системою, в якій тісно взаємопов'язані різні рівні наукового знання психологічних закономірностей оперативної роботи.

2). Практика використання психологічних знань при застосуванні гласних та негласних методів й заходів ОРД оперативними підрозділами ОВС переконливо свідчить, що якість, повнота виявлення і фіксації фактичних даних, які мають значення для попередження і розкриття злочинів, розшук злочинців, що переховуються від слідства і суду, чи безвісно відсутніх осіб, в першу чергу, залежать від правильної організації такої діяльності. На нашу думку, під організацією використання психологічних знань оперативними підрозділами ОВС розуміється впровадження прийомів і засобів психології та соціології в діяльності оперативних підроз-

ділів для вирішення питань, пов'язаних зі створенням умов підготовки й проведення гласних та негласних методів й заходів ОРД, а також використання їх результатів в кримінальному судочинстві.

3). Загальними критеріями ефективності організації забезпечення застосування гласних та негласних методів й заходів ОРД психологічними прийомами та методами є: доцільність застосування того чи іншого оперативно-розшукового заходу; неможливість або недоцільність з оперативно-тактичних міркувань отримання необхідних фактичних даних без застосування окремих методів ОРД; невідкладність отримання об'єктивних даних, необхідних для вирішення оперативно-розшукових завдань; суттєва економія наявних сил та засобів.

4). Ролева поведінка оперативного працівника може бути визначена як цільове виконання ним легендарного варіанту соціальної ролі, яка визначається навколишньою оперативною обстановкою та завданнями, що необхідно вирішити. Роль, яку приймає оперативний працівник є складним утворенням, в якому взаємопов'язані всі елементи людського поведіння (рівень інтелекту, міміка, одяг, голос, мовний запас тощо). Свідоме регулювання ролевого поведіння оперативним працівником є запорукою ефективності застосування гласних та негласних методів й заходів ОРД. Свідоме регулювання ролевого поведіння можливо лише у тому разі, якщо оперативний працівник має певний багаж психологічних знань, умінь та навичок.

5). На нашу думку, систему психологічного забезпечення ОРД необхідно розглядати в трьох аспектах: 1) професійно-психологічна підготовка оперативного працівника для застосування гласних та негласних методів й заходів ОРД; 2) використання психологічних знань для безпосереднього застосування оперативно-тактичного заходу; 3) вивчення особистості злочинця з метою його пошуку та нейтралізації злочинної діяльності.

6). Система психологічного забезпечення

ОРД має сприяти успішному виконанню наступних завдань: 1) професійно-психологічному відбору осіб, які спроможні застосовувати гласні та негласні методів й заходи (попередній підбор кадрів, визначення ступеня відповідності психологічних даних кандидата вимогам практики застосування цього методу); 2) психологічному супроводженню проходження служби (підтримка високого рівня професійної готовності оперативних працівників, зведення до мінімуму шкоди від впливу на працівників небезпечних для життя і здоров'я психологічних факторів тощо); 3) професійно-психологічної підготовки оперативних працівників для застосування гласних та негласних методів й заходів ОРД шляхом методичного забезпечення, організації і проведення професійної і психологічної підготовки, формування у працівників готовності до діяльності в екстремальних умовах тощо; 4) надання допомоги при розробці психологічних прийомів і тактики проведення окремих оперативно-тактичних заходів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бандурка О.М. Оперативно-розшукова діяльність. Частина I: Підручник. –Х.: НУВС, 2002. –336 с.
2. Комаха В.О., Черно бай Л.М. До питання про початок формування криміналістичної думки в Україні // Криміналістичний вісник: Наук.-практ. зб. ДНДЕКЦ МВС України; НАВСУ /Редкол.: Я.Ю. Кондратьєв (голов.ред.) та ін. –К.: Ред. «Бюл. ВАК України», 2004. –№ 1. –С.34-38.
3. Бандурка А.М., Бочарова С.П., Землянская Е.В. Основы психологии управления: Учебник: Ун-т внутр. дел. 1999. –528 с.
4. Ващенко І.В. Загальна конфліктологія: Навчальний посібник /Під загаль. ред. І.В. Ващенко, С.П. Гіренка. –Х.: Оригінал, 2001. – 384 с.
5. Коновалова В.Е. Проблемы логики и психологии в следственной тактике. –Киев : Изд-во МВД УССР, 1970. –163 с.

6. Бахін В.П., Весельский В.К., Маліков Т.С. Поліцейський допит у США (поради допитуючому): Навчальний посібник. -Київ: НВТ "Правник"-НАВСУ, 1997. -33 с.
7. Лукашевич В.Г. Тактика общения с участниками отдельных следственных действий: Учебное пособие. -Киев: НИиРИО КВШ МВД СССР им. Ф.Э. Дзержинского, 1989. -88 с.
8. Юстицкий В.В. Применение методов психологического воздействия на личность в деятельности сотрудников милиции по предупреждению преступлений: Учебное пособие. -Мн.: МВШ МВД СССР, 1986. -68 с.
9. Коновалова В.О. Правова психологія: Навчальний посібник. -Х.: Основа, 1996. -184 с.
10. Ануфрієв М.І. Актуальні питання підготовки кадрів для оперативних служб ОВС // Вісник Львівськ. ін-ту внутр. справ. -1999. -Вип.2. -С.46-48.
11. Кондратьев Я.Ю. Психологічна забезпечення діяльності оперативних підрозділів в МВС України: Монографія. -К., 1999. -215 с.
12. Кондратьев Я.Ю., Бараненко Б.І., Пясецький П.І. Психологія ОРД як окрема галузь практичної психології // Проблеми оперативно-розшукової діяльності й забезпечення прокурорського нагляду за її законністю: Міжнародна наук.-практ. конф., 21-22 лютого 2000 р.: Аналітичні матеріали, пропозиції наукових і практичних працівників. -Луганськ: РВВ ЛІВС, 2003. -С.149-164.
13. Використання психологічних знань в оперативно-розшуковій діяльності: Монографія /Долженков О.Ф., Запорожцев Г.Е., Кіцул А.Г., Рижаків Е.В.. -Одеса: ОІВС, 2001. -231 с.
14. Сервецький І.В., Грібов М.Л. Поняття довірчих відносин, що встановлюється з джерелами інформації при проведенні оперативної установки, їх зміст та можливості // Бюлетень по обміну досвідом роботи. -2003. -№ 148. -С.31-35.
15. Закон України «Про міліцію» від 20.12.1990 р. // ВВР УРСР. -1991. -№ 4. -Ст.20.
16. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» // ВВР України. -1992. -№ 22. -Ст.303.
17. Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30.06.1993 р. // ВВР України. -1993. -№ 35. -Ст.398.
18. Энциклопедический словарь /Гл. ред. А.М. Прохоров. -М.: Сов. Энциклопедия, 1988. -1600 с.
19. Тлумачний словник української мови /За ред. В.С. Калачника. -Х.: Прапор, 2003. -992 с.
20. Новейший философский словарь /Сост. А.А. Грицапов. -Мн.: Изд. В.М. Скакун, 1998. -896 с.
21. Коваль Л.В. Адміністративне право України. -К.: Основи, 1994. -154 с.
22. Атаманчук Г.В. Теория государственного управления: Курс лекций -М.: Юрид. лит., 1997. -400 с.
23. Основы управления в органах внутренних дел: Учебник / Буденко Н.И., Герт Г.П., Кисин В.Р., Кондратьев Б.П. и др. /Под ред. А.П. Корнеева. -М.: Щит-М, 1996. -343 с.
24. Плішкін В.М. Теорія управління органами внутрішніх справ: Підручник. -К.: Нац. академія внутр. справ України, 1999. -702 с.
25. Туманов Г.А. Организация как функция государственного управления // Советское государство и право. -1986. -№ 1. -С.38-46.
26. Туманов Г.А. Организация управления в сфере охраны общественного порядка. -М.: МВШ МВС України, 1972.
27. Лукашов В.А. Сущность и задачи организации оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел. -Омск, 1982.
28. Янг С. Системное управление организаций. -М.: Наука, 1976. -375 с.
29. Кувакін С.В. Організаційні форми управління ОВС: загально-теоретичний аспект: Дис... канд. юрид. наук. -Х.: НУВС, 2001. -197 с.
30. Дружинин В.В., Конторов Д.С. Про-

блемы системологии (Проблемы теории сложных систем). –М.: Сов. радио, 1976. – 296 с.

31. Лебеденко В.І. Методика інформаційно-аналітичного забезпечення планування оперативно-розшукових заходів по оперативно-розшуковій справі // Наук. вісник НАВСУ. -2000. -№ 1. –Ч.2. -С.46-56.

32. Предупреждение и раскрытие преступлений оперативными аппаратами мест лишения свободы: Учебное пособие /Под ред. Н.Н. Васильева. -М.: Академия МВД СССР, 1985. -284 с.

33. Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: Заг. частина: Підручник / Дідоренко Е.О., Козаченко І.П., Кондратьєв Я.Ю. та ін.; Ред. Л.В. Бородич. – Луганськ: РВВ ЛІВС, 1999. –Т.1. –390 с.

34. Сагайдак К.В. Особливості професійної підготовки працівників спецпідрозділів // Бюлетень з обміну досвідом роботи. -2003. -№ 146-147. -С.61-62.

35. Дамов Ю.В., Филимонов Н.В. Отбор и формирование кадров аппаратов уголовного розыска: Учебное пособие. -Омск: ОВШМ МВД СССР, 1990. -88 с.

36. Наказ МВС України “Про затвердження інструкції про порядок відбору, вивчення, проведення спеціальних перевірок відносно осіб, які приймаються на службу в ОВС України” від 31.05.2001 р., № 1010.

37. Судаков О.Е., Єлісєєв О.І. Характеристика вимог до особистих якостей співробітника ДСБЕЗ. Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених. - Харків: Ун-т внутр. справ, 1997.- С.260-264.

38. Наказ МВС України “Про організаційно-нормативне забезпечення виховної роботи з особовим складом органів та підрозділів внутрішніх справ” та “Положення про наставництво в органах внутрішніх справ” від 25.11.2003 р., № 1458.

39. Черепанов В.А. Психологические основы ОРД. Возможности и пути использования достижений психологии в ОРД: Мате-

риалы к лекции. –М., 1984. -15 с.

40. Концепція психології оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ України / Кондратьєв Я.Ю., Бараненко Б.І., Звонок О.С. та ін. -К.: РВВ МВС України, 2001. -30 с.

41. Тімченко О.В. Психологічне забезпечення службової діяльності працівників ризиконебезпечних професій // Науково-методологічні та управлінські засади діяльності органів внутрішніх справ за умов надзвичайної ситуації (за наслідками та висновками Чорнобильської катастрофи через 15 років): Матеріали наук.-практ. конф., 11-13 квітня 2001 р. /За ред. М.І. Ануфрієва, О.В. Терещука, С.С. Яковенка. -К. РВВ КІВС, 2001. -С.214-219.

42. Овчинский С.С. Оперативно-розыскная информация /Под ред. А.С. Овчинского и В.С. Овчинского. –М.: ИНФРА-М, 2000. -367 с.

43. Чуфаровский Ю.В. Психология оперативно-розыскной деятельности. –М., 2001. - 208 с.

44. Пригунов П.Я. Психологические компоненты ролевого поведения сотрудников органов внутренних дел: Матеріали 3-х Харк. міжнародних психологічних читань “Особистість і трансформаційні процеси у суспільстві. Психолого-педагогічні проблеми сучасної освіти” (частини 4, 5) // Вісник Харк. держ. ун-ту. -1999. -№ 439. -235 с.

45. Кузьмин Е.С. Основы социальной психологии. –Л.: ЛГУ, 1967. –96 с.

46. Ронин Р. Своя разведка: Способы вербовки агентуры, методы проникновения в психику, форсированное воздействие на личность, технические средства скрытого наблюдения и съема информации: Практическое пособие. –М.: ОЦР Палек, 1998.

47. Словарь практического психолога /Сост. С.Ю. Головин. -Минск: Харвест, 1998. -800 с.

48. Пирожков В.Ф. Криминальная психология. Психология подростковой преступности. –Кн.1. –М.,1998.

49. Антонян Ю.М., Самовичев Е.Г. Небла-

<p>гоприятные условия формирования личности в детстве и вопросы предупреждения преступлений // Психологические механизмы</p>	<p>насильственного преступного поведения: Учебное пособие. –М.: ВНИИ МВД СССР, 1983. –78 с.</p>
--	---

Філіпенко Н.Є. Організаційно-психологічні питання професійної підготовки оперативних працівників для застосування гласних та негласних методів й заходів ОРД // Форум права. -2006. -№ 1. –С.89-107 [Електронний ресурс]. –Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2006-1/06fneizo.pdf>

Розглянуто аспекти використання психологічних знань для забезпечення виконання завдань цивільного судочинства, профілактики адміністративних правопорушень, їх застосування в законотворчому процесі та оперативно-розшуковій діяльності.

Филиппенко Н.Е. Организационно-психологические вопросы профессиональной подготовки оперативных сотрудников для применения гласных и негласных методов и мероприятий ОРД

Рассмотрены аспекты использования психологических знаний для обеспечения выполнения заданий гражданского судопроизводства, профилактики административных правонарушений, их применения в законотворческом процессе и оперативно-розыскной деятельности.

Filippenko N.E. Organizational questions of vocational training of operative employees for application public and private methods and actions of operative-search activity

Aspects of use of psychological knowledge for maintenance performance tasks of civil legal proceedings, preventive maintenance of administrative offences, and their applications in lawmaking process and operative-search activity are considered.